

Bert Govaerts,
documentairemaker,
VRT-Canvas

De strop of de kogel? Over de toepassing van de doodstraf in Kongo en Ruanda-Urundi (1885–1962)

In zijn 'Vijfde brief rondom liefde en dood'¹ beschrijft Jef Geeraerts de terechtstelling in Belgisch-Kongo van een zwarte moordenaar op 25 juli 1955. Malengo Cyprien wordt opgeknoopt op het dorpsplein van Yaminga, in de Evenaarsprovincie. Hij had drie kinderen de keel overgesneden. 20.000 toeschouwers kijken toe hoe Geeraerts zelf de strop rond de nek van de gehangene legt. In interviews heeft de schrijver bevestigd dat het verhaal berust op zijn eigen ervaringen. Zou het? Gebeurde dat werkelijk nog zo in 1955, nauwelijks drie jaar voor Expo '58, toen België even het uitstalraam was van de planetaire moderniteit? België is in zijn kolonie en in zijn mandaatgebied de doodstraf inderdaad altijd blijven uitvoeren. Door een speling van het lot had de laatste executie plaats op de laatste dag van het Belgische mandaat over Ruanda-Urundi, op 30 juni 1962. Maar de geschiedenis van de doodstraf in de kolonie en het mandaatgebied is geen verhaal over een blind mechanisme. Ze weerspiegelt wel degelijk iets van de veranderingen in het koloniale denken. De doodstraf werd in de kolonie vaker uitgesproken dan uitgevoerd. Net als in de Belgische grondwet stond in het Koloniale Charter het gratierecht uitdrukkelijk vermeld. Een diepgaande studie van de strafdossiers van de gehangenen en van de motieven om hun gratieverzoek af te wijzen is voorlopig onmogelijk. Het Afrikaans Archief bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat deze stukken bewaart, staat alleen de consultatie toe van strafdossiers die 100 jaar of ouder zijn. Een echte analyse van de toepassing van de doodstraf kunnen we nog niet schrijven. Maar de grote lijnen van deze historie laten zich al wel vertellen.

¹Terechtstelling van chef Lumpungu in Kabinda. De gebeurtenis had plaats in 1936, maar de Katangese schilder Tshibumba maakte dit schilderij pas in 1973 (Collectie Tropenmuseum, Amsterdam, coll. nr. 5867-21)

De schedel van Makoleka

Op de laatste dag van het jaar 1888 lichtte het stoomschip La Belgique om zeven uur 's ochtends het anker in Boma, de hoofdstad van Kongo-Vrijstaat, de Afrikaanse privéstaat van koning Leopold II. Het schip had een reis van twee uur voor de boeg, naar een plek met een Portugese naam, dicht bij de monding van de Kongostroom: Ponta da Lenha. Een dag eerder had meester-schrijnwerker Neutens dezelfde tocht gemaakt, in een grote prauw met twaalf roeiers, die was volgestouwd met materialen voor een bijzondere opdracht. In het dorpje Mateba had hij, met mooi hout dat speciaal van Banana, aan de kust, naar Boma was gebracht, het allereerste 'officiële' Kongolese schavot gemonteerd. Zijn opdrachtgever, waarnemend gouverneur-generaal Herman Ledeganck, was heel tevreden over het werkstuk: *"We bezitten nu een zeer geschikte galg, in eguarri-hout, met een valklep die perfect functioneert, het geheel zwart geschilderd."*²

In België, die andere staat waar Leopold II hoofd van was, werd het schavot allang niet meer gebruikt. De Belgische wet schreef overigens – op zijn Frans – onthoofding voor, geen opknoping. In heel de lange bewindsperiode van Leopold II (1865–1909) is er niet één executie uitgevoerd. De doodstraf werd nog geregeld uitgesproken, maar altijd omgezet in levenslang. Dat gebeurde op voorstel van de minister van Justitie. Maar er is niet één geval bekend waarin de koning, die de gratie moest verlenen, bezwaren heeft geopperd. Wel vond hij het moeilijk om moordenaars achteraf ook nog eens bijkomende strafvermindering te gunnen: *"Voor de moordenaars zetten we hun straffen om in levenslange dwangarbeid, maar daarna geen verminderingen anders wordt het een kwalijke grap"* schreef hij aan zijn secretaris.³

Maar België was Kongo niet. In Kongo-Vrijstaat was de vorst kariger met zijn gratie. Wie de rapporten en verslagen van Leopolds medewerkers leest, vraagt zich overigens af waarvoor de gouverneur-generaal daar per se een schavot nodig had. Een mensenleven was niet veel waard in de vroege dagen van de Kongostaat. Een zwart leven al helemaal niet. Kongolezen die zich verzetten tegen de koloniale orde werden keihard aangepakt. De bronnen die daarover berichten zijn talrijk. Dit is er één: het velddagboek van Louis Leclercq, onderluitenant bij de Force Publique (het leger van Kongo-Vrijstaat). In 1895 was hij betrokken bij de 'ordehandhaving' in Noord-Kongo. Hij noteerde onder meer: *"10 april (...). Zes inboorlingen gedood, onder wie de tovenaars. Dorp in brand gestoken (...) 17 april. De heren Bauduin en Crèvecoeur zijn met 80 mannen vertrokken naar het dorp Baoro. Een vijftiental personen gedood. (...) 25 april (...). Om 11u30 aangekomen in Iteké. Dorp in brand gestoken, net als Yambi stroomafwaarts (...). Enkele zwarten vertoonden zich. Twee gedood."*⁴ Enzovoort. De 'doodstraf' wegens ongehoorzaamheid werd in de jungle bijna dagelijks uitgevoerd, zonder vorm van proces. Voor Kongo-Vrijstaat waren de opstandelingen rebellen en hun dood werd opgenomen in de militaire rapporten, niet in de gerechtelijke. Maar buiten de jungle en ver van de slagvelden had de Kongostaat zijn eer als 'beschaver' hoog te houden. Daarvoor was een corpus van wetteksten en een gerechtelijk apparaat nodig, wat leidde tot het mooie

zwarte schavot in Mateba en tot die ochtendlijke reis van de ‘Belgique’ op 31 december 1888.

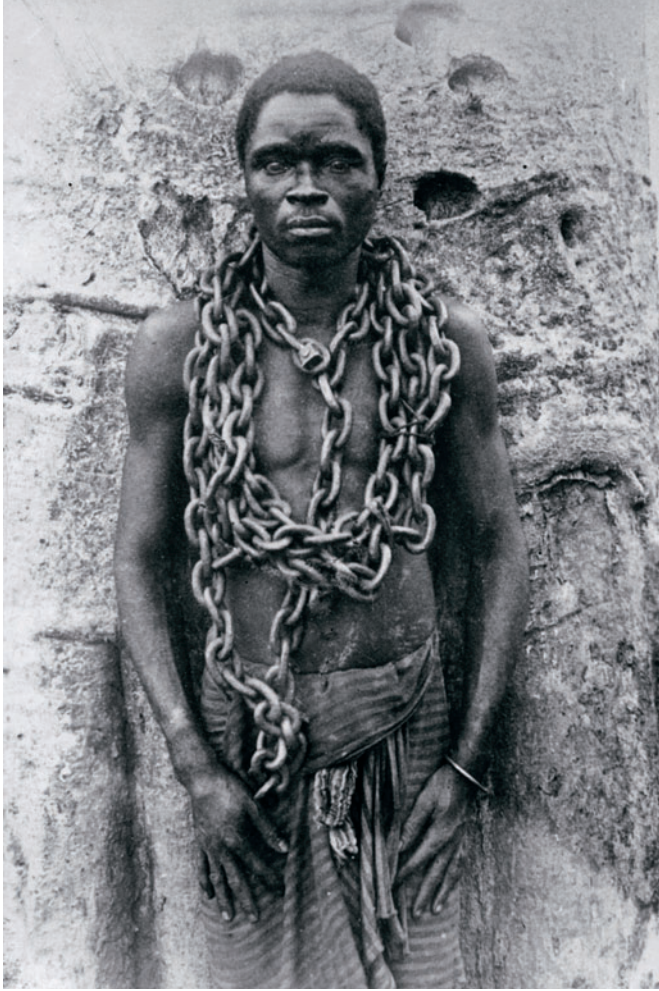
De ‘Belgique’ was op weg met de eerste klant voor de nagelnieuwe galg: Makoleka, een fetisjeur (medicijnman) die door het dorpshef van Mateba bij de blanken was aangegeven als een moordenaar. In 1888 had Kongo-Vrijstaat nog een apart strafrecht en aparte rechtbanken voor inboorlingen. Maar de mensen van Mateba beschouwden Makoleka als een vreemdeling in hun streek en dat maakte hem tot niet-inboorling. Daardoor was zijn zaak voor een blanke rechtbank gebracht. Dat had hem zelfs een behandeling in beroep opgeleverd (wat voor de zwarte rechtbanken toen niet bestond). De doodstraf was bevestigd, Makoleka moest hangen. Het blanke strafrecht was daarover heel duidelijk. Artikel 27 stelde eenvoudig: “*Tout condamné à mort est pendu.*”⁵ Hoe dat in de praktijk moest gebeuren, was niet bepaald. Dat mocht de gouverneur-generaal zelf uitzoeken. Félix Fuchs, directeur van het departement Justitie in Kongo, beschouwde de executie van Makoleka als de eerste “*in naam van de reguliere justitie*” op het grondgebied van Kongo-Vrijstaat en wellicht daarom heeft hij ze uitgebreid beschreven.⁶ Gouverneur-generaal Ledeganck had een gedetailleerd scenario uitgewerkt, dat alle officiële handelingen tot op de minuut regelde. Het schavot moest één dag op voorhand opgetrokken worden. Maar pas wanneer de stoompluim van de ‘Belgique’ goed zichtbaar was op de stroom, mocht de valklep gesloten worden en de strop aangebracht. De boot arriveerde rond halftien. Hij had, naast de veroordeelde, zestig soldaten en twee officieren van de Force Publique aan boord. Die stelden zich in een vierkantsformatie op rond het schavot. Klaroengeschal kondigde de komst aan van de vertegenwoordigers van het gerecht, een arts, een tolk en een priester. Die laatste was helemaal niet voorzien in het scenario, maar de gouverneur had hem toegestaan om de executie bij te wonen omdat de missionarissen tijdens het proces getolkt hadden. Ook nu was het de priester en niet de tolk die het doodvonnis ‘summier’ vertaalde voor Makoleka, die voor het schavot was geleid. Pater Van Ussel kreeg ook de gelegenheid om te controleren of er nog enige “*sens moral*” in Makoleka was overgebleven, maar Fuchs keek er streng op toe dat hij daar geen misbruik van maakte om de fetisjeur alsnog te ‘bekeren’. De galg van schrijnwerker Neutens werkte uitstekend. Om 10u10 klapte het valluik open. De soldaten presenteerden het geweer. Om 10u23 stelde de arts vast dat Makoleka niet meer leefde. De gouverneur had voorgeschreven dat het lijk een uur lang aan de galg moest blijven hangen. Pas daarna mocht het geborgen worden op de ‘Belgique’. Het lichaam mocht niet bedekt worden met een wade, alleen met ruw zakkengoed, om de onwaardigheid van de dode nog eens extra te benadrukken. Alles verliep gesmeerd. Tegen de middag vertrok de ‘Belgique’ terug naar Boma, met de grote prauw vol onderdelen van het schavot op sleeptouw. De gouverneur-generaal gunde Makoleka geen graf. Ergens midden in de Kongostroom werd zijn lichaam overboord gegooid, op zijn hoofd na. Dat had dr. Reyter moeten losmaken zodat de schedel “*die eigendom van de staat zal blijven*” kon geprepareerd worden.

Executies als volwassenenvorming

Reguliere executies waren in Kongo meer dan eenvoudige strafuitvoeringen. De overheid beschouwde ze duidelijk als momenten van intense volwassenenvorming. Ze moesten de zwarten iets duidelijk maken over de fundamentele mechanismen van het blanke rechtssysteem. Ze moesten de wilden het verschil leren tussen strafbedeling en wraakneming. Wat dat betreft had Fuchs die allereerste terechtstelling nogal teleurstellend gevonden. De gebeurtenis had het dorp Mateba weliswaar in een ongepaste feeststemming gebracht, maar de opknoping zelf had bij de dorpelingen weinig emoties losgemaakt. Bijna niemand was dichterbij gekomen toen het lijk aan de galg hing te bengelen. Fuchs vroeg zich af of ophanging wel de meest geschikte methode was voor Kongo. Zou onthoofding (met het zwaard of met de guillotine) misschien toch meer indruk maken? De zwarten konden vooralsnog de zin van executies zonder bloed of martelingen niet vatten.

Ook Ledeganck rapporteerde uitvoerig over deze eerste reguliere executie. Hij verontschuldigde zich bij het bestuur in Brussel dat er zoveel tijd verlopen was tussen de telegrambestelling, waarmee de koning toestemming gaf om te executeren (30 oktober), en de opknoping zelf (31 december). Dat had onder andere te maken met de plaats waar alles zich afspeelde: Beneden-Kongo. De Portugezen keken de Belgen daar op de vingers. Er mochten geen fouten gemaakt worden. In het binnenland zou het anders zijn gegaan, gaf Ledeganck toe, daar zou Makoleka aan de eerste de beste boom gebengeld hebben. Maar aan de monding van de Kongostroom moest een executie met het nodige ceremonieel gebeuren. Ledeganck had de hele ceremonie zelf bedacht en zijn voorschriften in een officieel arrest vastgelegd. Dat was helemaal toegesneden op het geval-Makoleka. Het bevel om het lijk achteraf in de Kongostroom te gooien had te maken met Makoleka's 'kwalijke' faam als medicijnman. Zijn graf mocht geen bedevaartsoord worden. In andere gevallen zou dat natuurlijk niet nodig zijn. Ledeganck vond de vrijheid die hem werd gegund om de executiewijze zelf vast te leggen handig, maar vroeg aan Brussel om officieel te bevestigen dat hij rechtmatig gehandeld had. Hij werd op zijn wenken bediend. Het nieuwe *Strafwetboek* van 1889 (dat overigens gold voor blank én zwart) repte zelfs niet meer over de strop. De gouverneur-generaal mocht vanaf dan naar eigen goeddunken bepalen hoe hij terdoodveroordeelden aan hun einde hielp.

Doodstraffen hoefden natuurlijk niet per se uitgevoerd te worden. Ook Kongo-Vrijstaat kende de praktijk van de koninklijke gratie. Het koninklijke voorrecht om straffen om te zetten of kwijt te schelden, is sinds 1831 verankerd in de Belgische grondwet. In Kongo was het een praktijk zonder meer. Kongo-Vrijstaat had nu eenmaal geen grondwet. Ook Makoleka, de eerste officiële gehangene, had gratie gevraagd. En de gouverneur-generaal had zijn gratieverzoek doorgestuurd naar Brussel. De behandeling van dat verzoek was een van de bijkomende oorzaken geweest van het lange wachten op de executie. Dat had Ledeganck geïrriteerd en achteraf vroeg hij of de gratieverlening niet gedelegeerd kon worden naar Kongo. Brussel ging akkoord, zolang het over zwarten ging. Als de omstandigheden en/of

Portret van Makoleka, de eerste reguliere gehangene in Kongo-Vrijstaat. Foto L. Roget, s.d. (HP.1956.56.120, collectie Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Tervuren)

de aard van de feiten de gouverneur-generaal dwongen om snel een voorbeeld te stellen, dan mocht hij voortaan de gratieverzoeken van zwarte veroordeelden negeren. Hij hoefde ze zelfs niet meer door te sturen.⁷

Behalve (mogelijke) gratie stond er tussen een terdoodveroordeling en de galg meestal ook nog de behandeling in beroep (vanaf 1889 voor blank én zwart), door een tweede rechter. Maar ook dat was aangepast aan de Kongolese omstandigheden. Het probleem zat hem vooral bij de krijgsraden, die er te velde vaak met vuile voeten doorgingen. In woelige gebieden werd meestal het speciale militaire regime uitgeroepen en dan verloren militairen en zwarte burgers het recht om beroep aan te tekenen. Was een legergroep op veldtocht dan verloren ook blanke burgers het recht op beroep. Berichten over de slordigheden en de willekeur van de krijgsraden brachten de overheid ertoe om in 1890 nog eens te herinneren aan de regels. Voor een executie moest er een geldig afschrift van het vonnis voorliggen. Ze mocht niet uitgevoerd worden voor er 24 uur verstreken waren na de termijn om in beroep te gaan, of 24 uur na het vonnis als er geen beroep mogelijk was.

In 1892 legde gouverneur-generaal Théophile Wahis een algemene regel op in verband met de executiewijze: burgers moesten hangen, soldaten werden gefusil-

leerd. Daar hoefde voortaan niet meer over gecorrespondeerd te worden. De gerechtelijke slordigheden hielden blijkbaar aan. Brussel suggereerde in 1893 dat de gouverneur-generaal de procureurs opdracht zou geven om tegen elk doodvonnis ambtshalve in beroep te gaan, *“ten einde in de toekomst de terugkeer te vermijden van executies die het gevolg zijn van onwettige veroordelingen”*.⁸ Een bijzonder hachelijke veroordeling, gevolgd door een opknoping, zorgde wat later voor grote opschudding. Dat kwam omdat de gehangene ... een blanke was.

De affaire-Stokes

Op 14 januari 1895 veroordeelde de Belgische commandant Hubert Lothaire, als voorzitter (en enig lid) van een ter plaatse gevormde krijgsraad in het plaatsje Lindi (diep in het Kongolese binnenland), de Britse (eigenlijk Anglo-Ierse) ivoorhandelaar Charles Stokes tot de doodstraf. Volgens Lothaire had Stokes materiële en morele steun verleend aan de Arabische opstandelingen die het gezag van Kongo-Vrijstaat betwistten in Oost-Kongo. Hij zou hen met name wapens geleverd hebben. Het proces had nog geen uur geduurd. Er was geen griffier, er werd niets genoteerd. De voertalen waren Swahili en Engels. Lothaire sprak die laatste taal niet goed, maar liet zich bijstaan door dr. Michaux, de enige andere blanke die het proces bijwoonde. Die trad op als tolk als dat nodig was. Lothaire had geen strafwetboek en schreef zijn vonnis niet uit. Na een korte zitting veroordeelde hij Stokes tot de strop. In de vroege ochtend van 15 januari werd de ivoorhandelaar opgeknoot. Zijn grote ivoorvoorraad en al zijn andere bezittingen werden in beslag genomen.⁹ Achteraf vroeg een magistraat aan dr. Michaux of Stokes verzocht had om beroep aan te tekenen. De dokter antwoordde dat hij noch Stokes wisten dat beroep mogelijk was en hij vroeg zich af of Lothaire zelf het had geweten: *“Ik weet niet of kapitein Lothaire dit recht op beroep kende; er is in de periode dat ik in het kamp van Lindi verbleef geen sprake van geweest.”*¹⁰

Toen het nieuws van de executie van een Brits onderdaan zich in Europa begon te verspreiden, kwam Kongo-Vrijstaat onder vuur te liggen. Brussel betaalde royale schadevergoedingen aan de familie van Stokes en aan de families van Stokes' dragers (die na zijn dood op de dool waren geraakt), maar zag zich ook verplicht om Lothaire voor het gerecht te dagen op beschuldiging van moord, onder andere omdat hij geen beroep had toegestaan. In eerste instantie kwam de zaak voor in Boma, waar Lothaire onder applaus werd vrijgesproken. De rechter, die speciaal uit België was overgekomen, motiveerde zijn vonnis niet eens. In beroep kwam de zaak voor in Brussel, maar ook daar ging Lothaire vrijuit. Meester Graux, Lothaires advocaat in beroep, zei: *“Men mag het recht gesproken in de diepte van die wouden, onder een hangar, niet gelijk stellen met onze reguliere justitie.”*¹¹ De rechters volgden dezelfde redenering. Als Lothaire al wat vormfouten had gemaakt, dan was dat in geen geval met een criminele bedoeling geweest en dus kon er geen sprake zijn van moord. Lothaire mocht als een vrij man vertrekken.

Voor Kongo-Vrijstaat was de affaire-Stokes het begin van het einde. De internationale druk op Leopold II werd alsmaar groter, zijn medewerkers probeerden wel meteen om een herhaling van het geval onmogelijk te maken. Stokes had zich volgens de Belgen vreselijk gedragen, maar het schouwspel van de opknoping van een blanke moest in de toekomst in Kongo vermeden worden. In september 1895, toen de zaak-Stokes internationaal begon te broeien, werkte het bestuur een ontwerpdecreet uit dat de doodstraf voor "*individus de race européenne*" zonder meer afschafte.¹² Dit revolutionaire decreet (dat de wetgeving in Kongo-Vrijstaat op dit gebied progressiever zou gemaakt hebben dan de Belgische) werd nooit ingevoerd. Op 30 oktober 1895 tekende Leopold II een minder drastische tekst: voortaan mochten de krijgsraden geen zaken meer behandelen waarbij een blanke de kans liep om ter dood veroordeeld te worden. Die gevallen moesten allemaal in Boma behandeld worden door de rechtbank van eerste instantie. De zwarten bleven wél overgeleverd aan "*het recht gesproken in de diepte van die wouden, onder een hangar ...*".

In 1898 was Félix Fuchs, die 'reporter' was geweest bij de eerste reguliere executie, een tijdje waarnemend gouverneur-generaal. Hij maakte gebruik van zijn tijdelijke bevoegdheid om de richtlijnen voor executies nog wat te verfijnen. Zijn arrest van 9 april 1898¹³ bevestigde uitdrukkelijk dat terechtstellingen in het openbaar moesten gebeuren. Artikel 3 garandeerde uitstel voor zwangere vrouwen. Die werden pas opgeknoopt nadat ze bevallen waren.

De doodstraf bleef ook voor blanken bestaan en dus ook het risico dat er toch weer een "*individu de race européenne*" moest geëxecuteerd worden. Brussel en Boma hielden daar rekening mee en maakten zich daar ook zorgen over. De kwestie werd precair toen het Openbaar Ministerie in 1901 beroep had aangetekend tegen het vonnis dat was uitgesproken in een moordzaak. De moordenaar was de blanke Fransman Jacques Ewbanck. De gouverneur-generaal zag de bui hangen en polste Brussel bezorgd over de houding die hij zou moeten aannemen als Ewbanck in beroep de doodstraf kreeg. Secretaris-generaal De Cuvelier antwoordde dat het bestuur in principe geen bezwaar had tegen de executie van een niet-inboorling, maar wees er wel op dat dit voor enige emotie kon zorgen in Kongo. Een eventuele executie van een blanke kon slechts als ze algemeen werd aangevoeld als een 'onvermijdelijke noodzaak', wat volgens de secretaris-generaal bijvoorbeeld zou kunnen blijken uit twee achtereenvolgende doodvonnissen (in eerste aanleg én in beroep). Voor Ewbanck was dat niet het geval. De Cuvelier beschouwde de mogelijke executie van een blanke in Kongo als 'zonder precedent'. Hij was de zaak-Stokes dus blijkbaar al vergeten of rekende haar niet tot de reguliere justitie. Hoe dan ook, de rechters in beroep brachten het bestuur niet in de problemen. Ewbanck kreeg op 13 augustus 1901 levenslang. Een jaar later stond hij al op een lijst van blanke gevangenen – hoofdzakelijk moordenaars – die strafvermindering verdienden. Leopold II vond bijkomende gratie voor die lieden in Kongo blijkbaar makkelijker bespreekbaar dan in België. Charles Stokes is dus naar alle waarschijnlijkheid de enige blanke die ooit in Kongo-Vrijstaat terechtgesteld is.

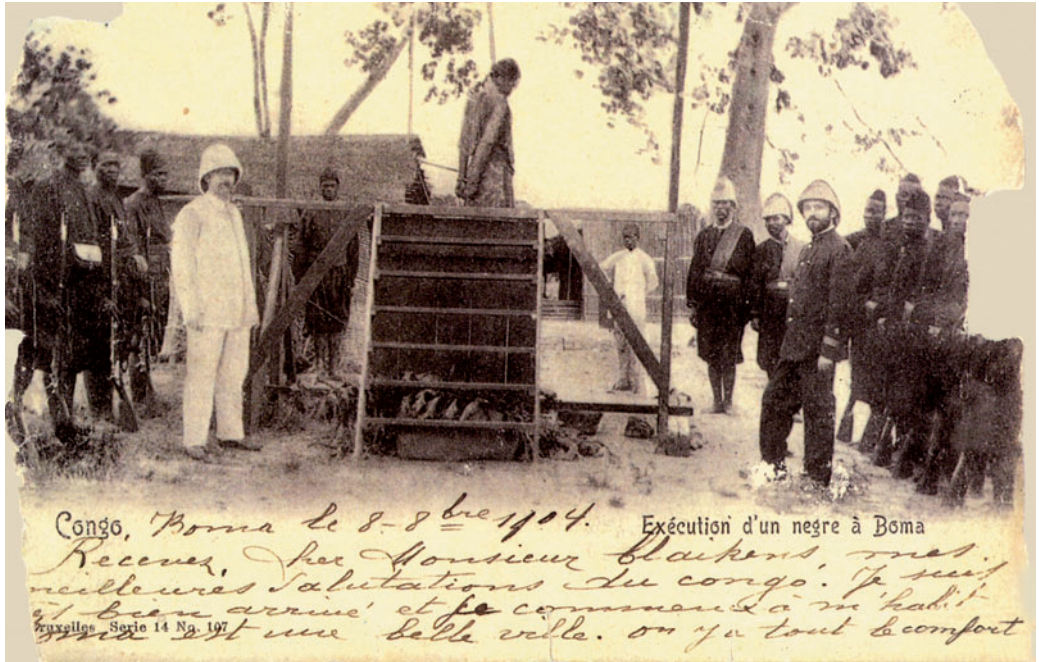
De doodstraf in Belgisch-Kongo

Op 18 oktober 1908 werd Kongo-Vrijstaat officieel overgedragen aan België. De 'onderneming' van Leopold II werd omgebouwd tot een kolonie: Belgisch-Kongo. Ze kreeg een eigen soort grondwet, het *Koloniale Charter*. Kongo-Vrijstaat was een absolutistische staat geweest. Leopolds woord was er wet, voor de vorm in decreten gegoten. Het charter maakte van Belgisch-Kongo een soort constitutionele monarchie, maar dan zonder directe controle van het parlement. De Belgische koning behield ruime wetgevende en uitvoerende macht, maar die kon hij alleen nog uitoefenen met de handtekening van de minister van Koloniën, die op zijn beurt gewoon deel uitmaakte van de Belgische regering. Artikel 20 legde het koninklijke gratierecht nu ook voor Belgisch-Kongo formeel vast.

Het *Koloniale Charter* was nieuw, maar voor de rest nam de kolonie een groot deel van de wetteksten van Kongo-Vrijstaat gewoon over. Ook de doodstraf door ophanging of fusillade bleef bestaan. Maar de allereerste minister van Koloniën, de katholiek Jules Renkin, gaf vrijwel meteen strikte richtlijnen in verband met de gratieverlening na een doodstraf. Nauwelijks twee maanden na de overdracht aan België en toevallig precies op de twintigste verjaardag van de eerste reguliere executie (31 december 1908), schreef Renkin¹⁴ aan de gouverneur-generaal dat er voortaan geen enkele executie meer mocht uitgevoerd worden voor hij de kans had gekregen om het dossier van de veroordeelde te bestuderen, of die nu gratie gevraagd had of niet. Hij herinnerde ook aan de instructie die bepaalde dat het Openbaar Ministerie ambtshalve beroep diende aan te tekenen wanneer een zwarte in eerste instantie tot vijf jaar of meer was veroordeeld. De verhoogde bescherming van terdoodveroordeelden gold ook na 1908 uitdrukkelijk niet in woelige gebieden die onder het 'speciale militaire regime' waren geplaatst. Daar mochten de krijgsraden nog altijd zelfstandig en definitief oordelen over leven en dood.

In de kolonie was een zwart mensenleven in de rechtsgang zeker beter beschermd dan in Kongo-Vrijstaat. Brussel ging vanaf oktober 1908 scherper toezien op de gang van zaken nadat er een doodstraf was uitgesproken. Maar afzien van publieke executies wenste ook de kolonie uitdrukkelijk niet. Er werd hoogstens gediscussieerd over de vraag welke executiewijze het geschiktst was in Kongo en over de tijd die men wenste te laten verlopen tussen de uitspraak van de doodstraf en de uitvoering ervan.

In 1921 bond de koloniale overheid de strijd aan tegen de *anioto*, de gevreesde luipaardmannen, die gruwelijke rituele moorden pleegden. Tien van hen werden veroordeeld tot de strop en tegelijk opgeknoopt in Bomili (in de Oostprovincie). De executie werd bijgewoond door een grote, zwijgende massa. De veroordeelden én de toeschouwers waren uiterst kalm gebleven. De lokale gewestbeheerder had daar zijn bedenkingen bij. Hij vroeg zich af of deze manier van terechtstellen wel genoeg indruk maakte om de zwarten duidelijk te maken dat er voor de luipaardmannen geen genade bestond. Volgens hem beschouwde het publiek opknoping als een passage naar een beter leven omdat de dood niet rechtstreeks veroorzaakt werd door een mense-

Executie van een zwarte in Boma, 1904. Collectie Jacques Lemerancier. © Plaizier

lijke hand. Kort na de opknapingen in Bomili pleegden de luipaardmannen wéér twee moorden in de streek, wat de bedenkingen van de gewestbeheerder extra gewicht gaf. Toen ook die moordenaars opgepakt en veroordeeld werden vroeg de vicegouverneur-generaal van de Oostprovincie dan ook een afwijking van het algemene voorschrift om terdoodveroordeelde burgers op te knopen. Hij stelde voor om over de executiewijze te laten beslissen door rechters of door lokale autoriteiten en ze geval per geval aan te passen “*suivant les cas et les éléments de la cause*”.¹⁵ De gouverneur-generaal reageerde gepikeerd: dat kon alleen via een nieuw decreet. Zolang dat er niet was werden burgers opgehangen. En zo ging het nog vele jaren.

Praktijk en statistiek van de beul

In de jaren 1920 begonnen de Kongolese steden te groeien en mét hen het potentiële publiek voor terechtstellingen. De gouverneur van Katanga vaardigde in september 1922 een verbod uit op het fotograferen van executies. Daar stond voortaan een week gevangenis of 200 frank boete op.¹⁶ De executie die twee dagen na de uitvaardiging van het verbod plaatshad in het centrum van de zwarte wijk van Elisabethstad lokte volgens de kranten 4000 toeschouwers, van wie 1000 blanken. Onder het publiek waren ook vrouwen en kinderen. De grote blanke belangstelling had wellicht iets te maken met de identiteit van het slachtoffer: de zwarte Musa-

1ère Direction Générale.
2ème Direction-1er Bureau.

N° 12/4111/
ANNEXE

N. B. — PRIÈRE DE RAPPELER DANS LA RÉPONSE
LA DATE ET LE NUMÉRO DE LA PRÉSENTE, AINSI QUE LA
DIRECTION ET LE BUREAU DONT ELLE ÉMANE.

Exécutions Capitales.

Monsieur le Gouverneur Général,

Comme suite à votre lettre du 28 février 1939 n°
106/A relative à l'incident qui s'est produit lors de l'exé-
cution, à Elisabethville, du condamné KITERGE Ambroise, j'ai
l'honneur de vous faire savoir que le service intéressé de
mon Département, pourrait passer commande d'une corde souple,
dont l'épaisseur ne dépasserait pas 15 mm.

Composée de chanvre de première qualité d'Italie
ou de Manille cette corde, suivant l'avis de techniciens, don-
nerait une résistance à la rupture de 1700 kilos. Ce taux as-
surerait un appréciable coefficient de sécurité.

En ce qui concerne les instructions d'ordre techni-
que à donner aux agents chargés des exécutions capitales, il
me paraît qu'un type de corde étant adopté, il vous serait loi-
sible de faire établir par un technicien une échelle des
points de chute maxima selon le poids des condamnés.

Je vous prie, Monsieur le Gouverneur Général, de me
faire savoir, si vous estimez que le genre de corde dont il
est question ci-dessus peut répondre à l'usage auquel il se-
rait destiné et la quantité pour laquelle il serait expédient
de passer commande.

POUR LE MINISTRE:
Le Directeur Général,

Monsieur le Gouverneur Général,

Toutefois, l'urgence ne peut dégénérer en un examen
hâtif et superficiel. Un certain temps doit donc néces-
sairement être consacré à l'examen approfondi des dossiers
dans l'intérêt des requérants et de la justice elle-même
dont le recours en grâce est le complément.

Le Conseiller Adjoint,

N. Cornet
N. CORNET.

firi, die nu gehangen werd, had een blanke man doodgestoken die hij – ten onrechte – voor de minnaar van zijn vrouw had gehouden. Berichten over deze executie (naar verluidt de eerste in Elisabethstad) verschenen ook in de Belgische pers. De socialistische krant *Le Peuple* besteedde er een vrij lang en heftig stuk aan. Ze noemde de gehangene ‘Othello’ en meende dat hij met een blank vel wellicht zou vrijgesproken zijn. De blanke justitie was maar al te genadig voor bedrogen blanke echtgenoten die het recht in eigen handen namen. De journalist verwierp ook het klassieke koloniale argument dat de primitieve zwarten strengere straffen moesten krijgen, omdat hun beperkte morele gevoelens de betekenis van lichte straffen niet konden vatten. “*Wat er ook van zij*”, besloot hij, “*wij houden vol dat deze executie voor een groot publiek (...) een beschavingsinstrument is waar iedereen van moet walgen, des te meer omdat men zo fijngevoelig is geweest om er ook kinderen bij toe te laten (...)*”.¹⁷

Het kabaal rond de executie van Musafiri drong door tot het kabinet van de minister van Koloniën, de liberaal Louis Franck, waarop zijn medewerkers een brief opstelden waarin zij de gouverneur-generaal verzochten om het publieke karakter van terechtstellingen te beperken, in overleg met magistraten en gewestbeheerders, “*(...) vanzelfsprekend vooropgesteld dat de gouverneur-generaal er in blijft geloven dat publiciteit nodig is om de zwarte bevolking een heilzame vrees bij te brengen*”.¹⁸ Franck weigerde het ontwerp te ondertekenen en de brief werd nooit verstuurd.

Hoewel publieke opknoppingen geregeld plaatsvonden in alle provincies, bestond er blijkbaar toch niet overal een routine in het beulswerk. Op 28 februari 1939 meldde vicegouverneur-generaal Ermens aan de minister van Koloniën dat de executie van Ambroise Kitenga, in Elisabethstad, op spectaculaire wijze was mislukt. Het touw was gebroken toen de gehangene door de valklep viel. Het parket-generaal had de zaak laten onderzoeken en vastgesteld dat het touw, dat uit de brandweerkazerne was gehaald, destijds was aangekocht met de garantie dat het bestand was tegen 400 kg. Maar een klein beetje fysica had de enquêteurs geleerd dat een lichaam van 80 kg dat 2,40 m naar beneden valt een gewicht van 1470 kg ontwikkelt. Ermens stelde de minister voor om de diensten die belast waren met executies een voorraad geschikt touw in depot te geven en ook wat technische opleiding “*(...) om hun gebrek aan professioneel kunnen op het zeer speciale domein van de uitvoering van de doodstraf te verhelpen*”.¹⁹ Het ministerie van Koloniën had een paar maanden later het geschikte touw gevonden: hennepkoord van eerste kwaliteit met een diameter van 15 mm. Als iedereen dat type touw zou gebruiken, was verdere opleiding overbodig. Wel verdiende het aanbeveling op het schavot ijkpunten aan te brengen die overeenkwamen met de maximum valhoogte in functie van het gewicht.

Brief van het ministerie van Koloniën aan de gouverneur-generaal van Kongo waarin wordt meegedeeld dat het geschikte touw voor ophangingen werd gevonden (Afrikaans Archief Buitenlandse zaken, Divers (4628))

Hoe vaak werd in Belgisch-Kongo de galg opgesteld? Precieze cijfers zijn er niet voor de periode 1908–1960, wel voor de jaren 1931–1953. In die tijdspanne zijn er in totaal 261 doodstraffen uitgesproken, 127 zijn ook effectief uitgevoerd. Elk jaar waren er dus gemiddeld 5 à 6 executies, niet meer. De zwarte bevolking groeide in die jaren van 10 naar circa 12 miljoen. Ook in het mandaatgebied Ruanda-Urundi waren executies zeldzaam: 1 à 2 per jaar, expliciet vermeld in de officiële jaarverslagen tot 1948. Het syntheseverslag van de jaren 1939–1944 maakt melding van 29 doodstraffen, waarvan 10 werden uitgevoerd.²⁰ Maar wanneer we de balans van leven en dood onder de Belgisch-Kongolese justitie opmaken, mogen we niet vergeten dat ook de kolonie zelf nog een paar keer hervallen is in de barbarij van irreguliere executies. Alleen al tijdens de repressie van de opstand van de Bapende²¹, in 1931, zijn er minstens 550 zwarte doden gevallen. En in 1941 stierven tientallen zwarte arbeiders van de Union Minière toen ze betoogden en staakten voor loonsverhoging.

Hoewel een publieke executie een zeldzaamheid was, wilde de koloniale overheid dit afschrikmiddel toch achter de hand houden. In crisisperiodes werd het meteen bovengedaald. Het pijnlijkste voorbeeld daarvan is de episode van de zogenaamde ‘muitertij in Luluaburg’.

De muitertij in Luluaburg

De muitertij in Luluaburg speelde zich af tegen de achtergrond van de vreselijke oorlogsinspanningen die Belgisch-Kongo van 1940 tot 1944 had moeten leveren. De Belgische regering-in-ballingschap had de kolonie resoluut ten dienste gesteld van de geallieerden. Kongo werd een belangrijke producent van strategische grondstoffen. De arbeidsmobilisatie van de zwarte bevolking was totaal, werd vrij brutaal afgedwongen, ontwrichtte de Kongolese samenleving en leidde tot allerlei vormen van onrust en opstandigheid.

Op 20 februari 1944 weigerde het 14e bataljon van de Force Publique in Luluaburg – meer dan 600 zwarte militairen – om nog bevelen op te volgen. Het verschanste zich mét zijn wapens in het militaire kamp van die stad. De aanleiding schijnt een irrationele angst voor een verplichte inenting te zijn geweest. In de Force Publique circuleerde het wilde gerucht dat de Belgen hun zwarte soldaten van kant wilden maken. De grote meerderheid van de rebellen gaf zich na een paar dagen vrijwillig over, maar een paar groepjes – samen niet meer dan vijftig man – begonnen aan een gewapende strooptocht door Kasai. Op de derde dag van de opstand hadden de zwervende muiters een Belgisch onderofficier vermoord en in de daaropvolgende weken doodden ze nog eens twee blanke kolonisten. Andere blanken werden met de dood bedreigd en beschoten. Een golf van negrofobie ging door de blanke bevolking, die meteen om harde repressie en standrechtelijke executies riep. De militaire repressie werd geleid door hoofdgewestbeheerder Jean Paelinck²², die er net zo over dacht als de bange blanke kolonisten. Hij eiste de onmiddellijke invoering van de krijgswet, waardoor de mogelijkheid om in beroep te gaan tegen de

doodstraf zou wegvallen en snelle, publieke executies hun volle ontradende effect zouden sorteren bij de zwarte bevolking die sympathiseerde met de muiters. Ook hogerop in de hiërarchie vond men dat de rechtsgang niet aangepast was aan de crisissituatie. De procureur-generaal meldde aan de minister van Koloniën in Londen, de katholieke Albert de Vleeschauwer, dat hij zich niet meer gebonden achtte aan de instructie om altijd beroep aan te tekenen tegen een doodstraf en al helemaal niet om ook nog eens gratieverzoek in te dienen in Londen. Maar De Vleeschauwer hield koppig vast aan de bestaande regels.

Het probleem van de behandeling in beroep, die snelle executies in de weg stond, raakte vanzelf opgelost toen de krijgswet werd afgekondigd op 24 maart 1944. Maar daarmee was de gratieregeling nog niet van de baan. Tot grote woede van de lokale bestuurders bleef De Vleeschauwer erop staan dat niemand mocht gefusilleerd worden voor hij een uitspraak had gedaan over mogelijke gratie. Hij trok het gratierecht grotendeels naar zich toe, hoewel toen in principe de hele minister-raad daar een uitspraak over moest doen. In de notulen van de kabinetsraad heeft premier Pierlot een keer laten optekenen dat hij het nieuws over sommige executies tot zijn verbazing uit een persbericht gehaald had.²³ Wie de telegrammen leest die in die dagen zijn uitgewisseld tussen Londen en Leopoldstad²⁴, zal merken dat De Vleeschauwer de indruk had dat zijn instructies niet in alle dossiers werden opgevolgd. In een aantal gevallen heeft de (waarnemend) gouverneur-generaal op eigen houtje beslist géén gratie te verlenen. Hij stond dan ook onder zeer grote druk van de blanke kolonisten. In de streek waar de moorden waren gebeurd, gingen een paar belangrijke bedrijven een week in staking uit protest tegen het uitblijven van executies. Er was onder andere een week lang geen boter of vlees te krijgen. In de marge van het telegram, waarin hem de protestactie gemeld werd, schreef De Vleeschauwer eigenhandig *“ridicule!”*. Hij spoorde de magistraten in Kongo aan om niet toe te geven aan het gehuil van het publiek.

In één geval leidde de koppigheid van De Vleeschauwer tot een zwaar incident. De ijverige Jean Paelinck, die het uitroepen van de krijgswet had begroet met de kreet *“ça va gazer!”* (het gaat er stuiven), had op 31 maart alles in gereedheid gebracht voor een publieke executie, in het plaatsje Kasekei, van de moordenaars van een van de blanke kolonisten. Hij had ervoor gezorgd dat er een zeer groot publiek zou zijn: 300 arbeiders van een groot veeteeltbedrijf, de lokale bevolking, de chef van het gewest Kanda-Kanda met zijn gevolg enz. Een gespecialiseerd executiepeloton dat niet uit de streek kwam was ook opgetrommeld. Maar op het laatste ogenblik kreeg Paelinck te horen dat hij moest wachten tot er een uitspraak was over de gratieverlening. Hij moest de executie afblazen. En nu werkte het publieke karakter omgekeerd. Het sloeg Paelinck als een boemerang in het gezicht: hij voelde zich vernederd en belachelijk gemaakt ten overstaan van een grote groep zwarten. Dat was het ergste wat een blanke in Kongo kon overkomen. Paelinck schreef dan ook een woedende ontslagbrief: *“Tot mijn diepe spijt moet ik u melden dat ik onherstelbaar belachelijk ben gemaakt in de ogen van de bevolking van het gewest (...) vaststellende dat de regering niets doet om de inspanning die ik sinds het begin van de gebeurtenissen in Lulu-*

*aburg lever te ondersteunen, geef ik het op. (...) Vanaf nu doe ik zoals de mannen van Londen, zoals die van Leopoldstad en zoals die van Lusambo, IK FABRICEER PAPIEREN!”*²⁵ Een medewerker van Paelinck schreef aan de districtscommissaris dat het uitstel van de executie het blanke gezag een fatale dreun had toegebracht: *“Ons prestige zal nooit herstellen van een dergelijke klap.”*²⁶ Toen de executies later toch mochten doorgaan, ontdekten de woordvoerders van de kolonisten dat ze zouden plaatshebben in de stad Kabinda, op 200 km van de plek waar de moorden gebeurd waren. Daarmee zou het ontradende effect op de lokale bevolking wéér niet kunnen werken. Nu vroegen zij op hun beurt uitstel om het transport van enkele honderden arbeiders, dorpsbewoners en notabelen naar de executieplaats te kunnen regelen. Het werd hun toegestaan en op 22 mei woonde het gezelschap de fusillade bij. Nadien schreven de kolonisten nog naar de gouverneur-generaal: *“Om te vermijden dat er executies plaats hebben op veraf gelegen plekken, zonder preventieve waarde voor de bevolking in de gebieden die betrokken zijn bij de troebelen, hebben de agenten een telegram gestuurd naar mijnheer de gouverneur-generaal om hem te vragen om ter plaatse te executeren.”*²⁷

Niet alle muiters van Luluaburg werden in het openbaar geëxecuteerd. André Six, een Belgisch officier die belast was met een van de eerste terechtstellingen, beschrijft in zijn memoires hoe hij te werk ging, met de dood in het hart, want hij moest een man laten neerschieten die hij persoonlijk kende, een ex-sergeant. Six liet de executieruimte afbakenen met prikkeldraad en gaf opdracht om niemand binnen te laten zonder een door hem persoonlijk getekend toelatingsbewijs. Om er zo weinig mogelijk nieuwsgierigen bij te hebben werd de executie net na zonsopgang uitgevoerd. Toen ze voorbij was, moest het executiepeloton van Six de militaire eer bewijzen aan de dode: *“Ik deed hen het geweer presenteren en het kleine peloton betuigde hem de eer op de tonen van de klaroen terwijl ze langs hem heen defileerden, het hoofd naar rechts. Dat was niet voorgeschreven, maar ik hechtte daar aan.”*²⁸

De krijgsraad van Sankuru sprak tientallen doodstraffen uit tegen de muiters, vaak alleen op basis van ‘poging tot moord’, omdat ze hun wapens gebruikt hadden toen er op hen gejaagd werd. De Vleeschauwer liet die niet allemaal uitvoeren. Hij bestudeerde de details van de dossiers en volgde het Belgisch-Kongolese gerecht niet in de redenering dat de krijgswet met terugwerkende kracht moest toegepast worden. Feiten die gepleegd waren in de eerste maand van de opstand, kwamen volgens hem wél in aanmerking voor behandeling in beroep. Hij ging er prat op dat hij zo in één geval een gerechtelijke dwaling wist te voorkomen.

Vanaf 21 september 1944 had België weer een ‘echt’ staatshoofd, prins-regent Karel, die nu over het gratierecht in de laatste dossiers moest beslissen. Op 8 november 1944 weigerde hij gratie te verlenen aan de muiters Nestor Mgepo, Tshiswaka Shikida en Albert Katende.²⁹ In totaal zouden er 26 doodstraffen worden uitgevoerd in deze zaak.

De vier laatste muiters werden, volgens André Six, pas in 1945 berecht. De zogenaamde kopstukken van de munitierij waren al maanden eerder tot de dood veroor-

deeld en hun gratieverzoek was afgewezen. Maar de executie was uitgesteld omdat hun verklaringen nog nodig waren in andere dossiers. Begin 1945 was alles rond. Omdat er intussen onder de zwarten geruchten begonnen te circuleren dat de blanken de leider van de opstand, Kalamushi, niet durfden te doden of zelfs dat hij onsterfelijk was, besloot het parket om van de laatste executies nog eens een groot publiek schouwspel te maken.

Six woonde die laatste terechtstelling bij en schreef er een ontroerend verslag van in zijn memoires. De executiepalen stonden opgesteld tegen de kazernemuur. De mannen kregen hun laatste sigaret en een *kopo*, whisky in een metalen beker, waar ze zichtbaar van genoten. Iemand wilde hen een tweede kopje aanbieden, maar dat vond de procureur te ver gaan. Vervolgens nam een priester hen de biecht af. Na de laatste zegening werden de handen van de mannen vastgebonden en kregen ze een blinddoek om. Six zag dat Kalamushi een van zijn beulen iets toefluisterde, waarop zijn blinddoek werd afgenomen en een hand vrijgemaakt, die hij met open palm in de hoogte stak als afscheid wuivend naar het volk van Luluaburg ...

Executies in de nadagen van de kolonie

Na WO II leek de tijd van het klassieke kolonialisme voorbij. Op 15 augustus 1947 gaf Groot-Brittannië de 'parel aan de kroon', Brits-Indië, uit handen. Ook in Belgisch-Kongo hadden de verstandigste bestuurders de tekenen van de tijd herkend. Gouverneur-generaal Pierre Ryckmans zei in een beroemde redevoering letterlijk: "*De dagen van het kolonialisme zijn voorbij.*"³⁰ Maar Brussel had geen plannen om snel te dekoloniseren. De Belgische kolonie werd wel in de steigers gezet voor een groots tienjarenplan, dat de Kongolese samenleving de moderne tijd moest binnenloodsen. Afschaffing van de doodstraf stond niet op het programma, maar publieke executies waren niet meer vanzelfsprekend. In 1947 drong de Commission Permanente pour la Protection des Indigènes er in haar jaarverslag op aan dat terechtstellingen voortaan zouden gebeuren buiten het blikveld van het publiek. Openbaarheid was volgens de commissie in dat soort zaken "*in het algemeen eerder schadelijk dan tot voorbeeld strekkend*".³¹ Voorts vond de commissie ook dat er zo weinig mogelijk tijd mocht verlopen tussen de veroordeling en de executie. Uitstel had altijd een "*betreuwenswaardig effect op de geest van de inlandse bevolking*".

Ook in haar moderne gedaante wenste de kolonie geen afstand te doen van de executie als beschavingsinstrument. De opvolging van prins-regent Karel door de koninklijke prins Boudewijn in 1950, maakte daarin geen verschil. Het onvoorwaardelijke respect voor het leven dat Boudewijn in latere jaren aan de dag zou leggen, was niet meteen aanwezig. In het Belgische bestel is het sowieso onmogelijk dat de vorst op dit gebied initiatieven ontwikkelt. De indruk dat het bij Boudewijn wel zo was vindt zijn oorsprong wellicht in het feit dat minister van Justitie Moyersoen, kort na het aantreden van Boudewijn, aankondigde dat er in België geen executies

meer zouden uitgevoerd worden in repressiedossiers. De uitvoering van de doodstraf was inderdaad heringetreden in ons land. Dat was al eens gebeurd onder koning Albert I, maar de grootste executiegolf volgde tijdens de repressieperiode van 1944–1950 onder prins-regent Karel. Het Belgische gerecht stelde toen 242 mannen en vrouwen terecht. Veel meer dus dan er in de hele koloniale periode (regulier) zijn geëxecuteerd in Kongo.

In de zomer van 1950 had de laatste terechtstelling plaats in België en net toen nam de christendemocraat Pierre Harmel, minister van Onderwijs, voor korte tijd het werk over van zijn collega Andries Dequae, minister van Koloniën. Hij kreeg enkele gratieverzoeken op zijn bureau en vroeg het ministerie van Koloniën of er inzake gratieverlening jurisprudentie bestond en of Dequae op dat gebied een persoonlijke lijn had uitgestippeld. Het antwoord was twee keer neen. Dequae, die nog maar een jaar de portefeuille van Koloniën beheerde, had slechts één enkel gratiedossier moeten beoordelen. En een echte jurisprudentie bestond er ook niet. Gratie is alleen een recht voor wie ze verleent, niet voor wie ze krijgt. Elk dossier werd afzonderlijk besproken. Harmel stoorde zich ook aan de vele weken die verlopen waren tussen het ogenblik waarop Leopoldstad het dossier van een zekere Obia Fabiano, een meervoudig moordenaar, naar Brussel had gestuurd en het moment waarop de administratie de zaak aan hem had voorgelegd: *"Ik ben persoonlijk van oordeel dat het past om in dergelijke zaken een beslissing te nemen zonder uitstel."*³² Harmel besloot om koning Boudewijn te adviseren geen gratie te verlenen aan Fabiano. Op 24 januari 1952 bracht *La Libre Belgique* een levendige beschrijving van diens executie in de gevangenis van Stanleystad. Behalve de lokale autoriteiten, een priester en de zwarte notabelen van de stad en van het dorp waar Fabiano de moorden had gepleegd, was er niemand toegelaten: *"Om 6u55 werd Obia Fabiano naar binnen geleid, de handen op de rug gebonden en met naakte torso ..."*³³ De laatste zin van het verslag, dat overigens in zijn geheel niet werd geapprecieerd op het ministerie van Koloniën, schoot in het verkeerde keelgat: *"Toen ging men over tot de executie terwijl de soldaten het geweer presenteerden."*³⁴ Dat laatste hoorde niet. Zoals kabinetschef Alfred Claeys-Bouüaert opmerkte: *"Het is op zijn minst ongebruikelijk om militaire eer te bewijzen aan een moordenaar."*³⁵

Er werd nog weken over en weer gecorrespondeerd over dit ceremoniële detail. Maar een discussie ten gronde over de doodstraf liet nog wat op zich wachten. Pas op 4 mei 1953 vroeg Andries Dequae een grote studie over dit dossier. Hij stond erop dat alle betrokkenen die in de administratie of de magistratuur met deze materie te maken konden krijgen, gehoord werden. Bedoeling was om een algemene lijn inzake gratieverlening uit te stippelen. Tien maanden later was de studie klaar, samengevat in een nota van acht bladzijden.³⁶ De doodstraf werd nog maar zelden uitgevoerd in de laatste jaren van de kolonie, zo blijkt uit de bijgevoegde statistieken. Terdoodveroordelingen na mouterijen of revoltes waren er sinds 1944 niet meer geweest. Wel was de doodstraf nog uitgesproken na 'gewone' moordzaken, maar steeds minder vaak: gemiddeld nog 2,2 keer per jaar tussen 1949 en 1953. Bij de geconsulteerde gesprekspartners waren er twee die de doodstraf principieel afwe-

zen als 'immoreel' en die aandrongen op reclasseringsinstellingen voor misdadigers. De samensteller van het rapport noemde dat een 'moderne' opvatting die niet van toepassing was op Belgisch-Kongo. De grote meerderheid van de magistraten en gewestbeheerders wenste de doodstraf uitdrukkelijk te behouden. Sommige magistraten wensten zelfs dat ze vaker zou uitgesproken én uitgevoerd worden. De doodstraf lag volgens hen gewoon in het verlengde van het oude inlandse gewoonterecht. Vandaar dat de zwarten er nooit problemen over maakten of ertegen protesteerden. Ze zagen haar als een gepast en vertrouwd instrument van publieke orde. Met gratie zou de koning zuiniger moeten zijn. Het niet uitvoeren van uitgesproken doodstraffen tastte het gezag van de rechtbanken aan. Het voedde ook geruchten over de magische krachten van fetisjeurs en medicijnmannen die er zogenaamd voor zouden zorgen dat de blanke niet durfde te doden.

Alles bijeen mochten de dingen dus best blijven zoals ze waren, met dien verstande dat er al eens vaker een doodstraf mocht vallen en al eens keertje minder gratie verleend worden. Eén ding kon echter beter: als er dan toch geëxecuteerd werd, dan zou daar best weer meer publiciteit aan gegeven worden via de moderne media: radio en pers. De executie als publiek schouwspel was in de loop der jaren blijkbaar verworden tot een zeer besloten, technische handeling waar alleen de directe betrokkenen bij mochten zijn. In de woorden van het rapport: *"Tegenwoordig gebeurt ze op zeer discrete wijze: op het binnenplein van een gevangenis, soms op duizend kilometer van de plaats van de misdaad, zonder de minste publiciteit, in het bijzijn van de mensen waar men niet buiten kan."*³⁷ Deze conclusie maakt het wel erg onwaarschijnlijk dat de *Vijfde brief rondom liefde en dood* van Jef Geeraerts op feiten gebaseerd is.³⁸

Dequae was geen minister meer toen het rapport werd afgeleverd, maar zijn liberale opvolger Buisseret voerde geen andere koers en ging ook niet in op de wens om terechtstellingen weer tot een publiek schouwspel te maken. Doodstraffen werden in de kolonie hoe dan ook steeds zeldzamer.

In Elisabethstad werden er eind 1955 twee moordenaars opgeknoopt. Dat zorgde voor het eerst in dertig jaar nog eens voor een reactie in België. Paul Michel schreef in naam van de Union Indépendante de Défense Sociale et d'Entraide de Belgique aan minister Buisseret om te protesteren tegen de doodstraf op zich, maar ook tegen de 'middeleeuwse' executiewijze: *"Wij geloven dat ons beschavingswerk in staat is om die arme zwarten op te voeden zonder ons te lenen tot werkwijzen die vergelijkbaar zijn met de hunne."*³⁹ Buisserets medewerkers worstelden met het antwoord dat ze klaarmaakten voor de minister. Verschillende ontwerpen zijn bewaard en tonen iets van de meningsverschillen die binnen het kabinet moeten bestaan hebben. In een eerste, redelijk bot ontwerp stond gewoon dat *"(..) de executie beantwoordt aan de psychologie van de lokale bevolking"*. Daar wenste Buisseret zijn handtekening niet onder te zetten. Hij stuurde uiteindelijk een heel invoelend briefje terug: *"De beslissing om het leven te ontnemen aan een menselijk wezen is zwaarder dan welke ook. Men besluit daar slechts toe na een zeer gewetensvol onderzoek"*

waarbij men tot de overtuiging is gekomen dat deze extreme straf het enige middel is om de samenleving te beschermen tegen een buitengewoon zware aantasting van haar stabiliteit”

Uit een antwoord op een vraag van het Britse parlementslid Walter Elliott, die vergelijkend materiaal zocht over de toepassing van de doodstraf, leren we dat er tussen 1950 en 1955 nog twintig doodstraffen werden uitgesproken en drie uitgevoerd, twee in Elisabethstad en één in het rechtsgebied van Leopoldstad.⁴⁰ In de jaren net voor de onafhankelijkheid steeg het aantal doodstraffen weer: het jaarverslag van 1957 meldt er vijf, dat van 1958 (het laatste ooit gemaakt) zeven. Of ze werden uitgevoerd is niet bekend.

Coda: de laatste executie

Het toeval wilde dat de laatste man die onder Belgisch gezag geëxecuteerd werd in Afrika, een blanke was. Op 13 oktober 1961 werd in een hotel aan het Tanganyikameer de eerste Burundese premier, de populaire prins Louis Rwagasore, vermoord. Het koloniale gerecht arresteerde snel een aantal verdachten: de Griekse huurmoordenaar Jean Kageorgis, zijn opdrachtgevers en zijn medeplichtigen. In eerste aanleg vielen er drie doodstraffen, maar alleen de straf van Kageorgis werd in beroep bevestigd. Paul-Henri Spaak heeft in zijn memoires⁴¹ beschreven voor welk dilemma hij stond: gratie verlenen lag in de lijn van de Belgische traditie, maar zou bijna zeker tot volkswroede en mogelijk blanke slachtoffers leiden. Hij besloot om koning Boudewijn I te adviseren geen gratie te verlenen. Spaak schreef: *“De koning stemde in, maar niet zonder terughoudendheid en niet zonder droefheid.”*⁴²

Maar het schouwspel van een blanke man, bengelend aan de galg, kregen de zwarten niet te zien. Hoewel hij geen militair was, werd Kageorgis op 30 juni 1962 gefusilleerd.

De auteur bedankt Françoise Peemans, Alain Gérard en Pierre Dandoy (Afrikaans Archief), Michel Erkens (Afrika-Bibliotheek), Erik Kennes (Afrikamuseum Tervuren) en Patrica Quaghebeur (KADOC), voor hun professionele hulp.

(1) J. GEERAERTS, *Tien brieven rondom liefde en dood*, 5e druk, 1984, p. 57-63.

(2) Afrikaans Archief (AA) Buitenlandse Zaken, Brussel, (inventaris) Justice (35) 11-2-2-12-10 Mode d'exécution de la peine capitale, Principes (naar deze bron wordt hieronder verkort verwezen als 'Justice (35)').

(3) Archief Koninklijk Paleis, kabinet Leopold II, Cimetière Justice, dossier b, p. 162.

(4) P. SALMON, Les Carnets de campagne de Louis Leclercq. In: *Revue de l'Université de Bruxelles*, (1970)3, p. 233-302.

(5) *Bulletin Officiel de l'Etat Indépendant du Congo*, (1886)1, p. 7.

(6) AA, Justice (35)

(7) AA, Justice (115) 333-5a, De l'exécution en cas de recours de grâce.

(8) AA, Justice (35).

(9) Daniel Vangroenweghe heeft over de affaire-Stokes een wonderlijk goed gedocumenteerd boek geschreven: *Voor rubber en ivoor. Leopold II en de ophanging van Stokes*, Leuven: Van Halewyck, 2005, 354 p.

- Vangroenweghe toont aan dat de berechting van Stokes in feite een als proces aangeklede roofoverval was.
- (10) AA, Justice (53), affaire-Lothaire-Stokes, pv van een verhoor van Michaux.
- (11) AA, Justice (53), affaire-Lothaire-Stokes, Copie de la Plaidoirie, p. 78.
- (12) AA, Justice (35).
- (13) AA, Justice (35).
- (14) AA, Justice (115). De l'exécution en cas de recours de grâce.
- (15) AA, Justice (35).
- (16) AA, Divers (4628), verordening van 18 september 1922. Pas in 1936 werd het fotografeerverbod op executies algemeen in heel Belgisch-Kongo. De inventarislijst "Divers" beschrijft een waaijer van documentverzamelingen die door "derden" zijn gedeponeerd.
- (17) Les Civilisés. In: *Le Peuple*, 26/10/1922, frontpagina.
- (18) AA, Divers (4628).
- (19) AA, Divers (4628).
- (20) *Verslag over het Beheer van Ruanda-Urundi 1939-1944*, p. 13.
- (21) Onder het Pende-volk, dat in de Kwilustreek arbeiders moest leveren voor het bedrijf Huileries du Congo Belge, van de Brit William Lever, brak in 1931 een opstand uit tegen brutale rekruteringen en lage lonen. Nadat een blanke agent was vermoord, volgde een blinde vlag van repressie. Zie hiervoor: J. MARCHAL, *Travail forcé pour l'huile de palme de Lord Leverhulme*, Borgloon: Éditions Paula Bellings, 2001, 395 p.
- (22) AA, Divers (1593) is een persoonlijke documentverzameling van Paelinck in verband met de mouterij.
- (23) Algemeen Rijksarchief. Notulen van de kabinetsraad van 1 juni 1944. Pierlot had het nieuws gelezen in een bericht van Prescobel, het semi-officiële persagentschap in Belgisch-Kongo. Prescobel stond onder controle van het bestuur in Leopoldstad en grossierde normaal in faits divers en andere ongevaarlijke informatie. Dat het agentschap het nieuws van executies verspreidde, kan alleen gebeurd zijn met instemming van de gouverneur-generaal.
- (24) KADOC, Leuven: archief van Albert De Vleeschauwer. Inventarislijst BE/217. De telegrammen zijn terug te vinden onder de inventarisnummers 291-314. De discussie ging naar een hoogtepunt in juni 1944. Gouverneur-generaal P. Ryckmans telegrafeerde op 5 juni naar Londen: "*Considère que puis statuer sur recours grâce. Stop. Ai déjà statué sur quelques recours.*" De Vleeschauwer repliceerde op 8 juni ondubbelzinnig: "*Estime cela illégal. Stop. Prière cesser et me mettre à même de statuer sur cas passés et futurs.*"
- (25) AA, Divers (1593).
- (26) AA, Divers (1593).
- (27) AA, Divers (1593).
- (28) A. SIX, *Mutinerie dans la Force Publique à Luluabourg en 1944*, 1981, p. 63.
- (29) Archief Koninklijk Paleis, kabinet van de regent.
- (30) P. RYCKMANS, *Étapes et jalons*, Brussel: Ferdinand Larcier, 1946, p. 285.
- (31) Archief Koninklijk Paleis, kabinet van de regent, jaarverslag 1947 van de commissie.
- (32) AA, D (4628).
- (33) *La Libre Belgique*, 24/01/1952.
- (34) AA, Divers (4628).
- (35) AA, Divers (4628).
- (36) AA, Divers (4628).
- (37) AA, Divers (4628).
- (38) Geeraerts dateert de executie die hij beschrijft uitdrukkelijk: 25 juli 1955. We weten dat er in dat jaar maar drie terechtstellingen zijn uitgevoerd, waarvan twee in Elisabethstad. De derde veroordeling was uitgesproken door het hof van beroep van Leopoldstad, dat inderdaad ook de Evenaarsprovincie (waar Geeraerts werkte) in zijn rechtsgebied had. Geeraerts moet dus veel 'geluk' gehad hebben om belast te worden met die ene, zeldzame executie. Bovendien zou een terechtstelling in een dorp een radicale breuk met de traditie geweest zijn. We hebben onze bevindingen per e-mail (25 november 2008) en later per brief voorgelegd aan Jef Geeraerts, maar die heeft niet gereageerd.
- (39) AA, Divers (4628)
- (40) AA, Divers (4628)
- (41) P.-H. SPAAK, *Combats Inachevés*, Parijs: Fayard, 1969, p. 302-304.
- (42) P.-H. SPAAK, *Combats Inachevés*, Parijs: Fayard, 1969, p. 302-304.